

УДК: 327.39 (4)

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: УНІФІКАЦІЯ ЧИ „ЄДНІСТЬ В РОЗМАЇТТІ”?

Козловець М.А. (м. Житомир)

Анотації

В статті осмислюється феномен європейської ідентичності як важливої складовою інтеграції європейських країн, розглядаються її співвідношення з національно-державною ідентичністю та напрями формування, з'ясовуються євроінтеграційні перспективи України.

The article deals with the phenomenon of the European identity as one of the most important elements of the European countries integration; it examines its correlation to the national identity and its trends of development; it studies the eurointegrational perspectives of Ukraine.

Ключові слова

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ, ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ, ОБ'ЄДНАНА ЄВРОПА, ЄВРОПЕЙСЬКІСТЬ, ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ, УНІВЕРСАЛІЗАЦІЯ, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, УНІФІКАЦІЯ, МОДЕРНІЗАЦІЯ

Вступ

Становлення Європейського Союзу як колективного утворення органічно передбачає формування європейської ідентичності в межах єдиного соціокультурного простору. Усвідомлення себе „європейцем” – навіть не так у ментальному, як у політичному сенсі – це шлях до справжнього згуртування народів і держав, що творять європейську спільноту. Об'єднання Європи, яке нині відбувається, спонукає науковців до теоретичного осмислення сутності європейської ідентичності. Як вона співвідноситься з національною ідентичністю? Які напрями і механізми її формування? Зберігають значення й запитання, як слід інтерпретувати поняття нації-держави і суверенітету.

Актуалізація цих проблем зумовлена ще й такими чинниками. По-перше, після розпаду соціалістичної системи практично всі країни Центральної і Східної Європи заявили про свої європейські прагнення та висловили бажання приєднатися до європейської співдружності народів і продовжити разом рухатися до єдиної Європи. По-друге, „політичні процеси об'єднання зустріли досить мляву підтримку населення великих країн, і жодних сплесків ентузіазму з приводу європейського братерства не було зареєстровано”. По-третє, почало дедалі частіше виникати питання, чи є в європейській єдності інші підстави, окрім економічних [1].

Метою статті є осмислення сутності феномену європейської ідентичності, її співвідношення з національно-державною ідентичністю та напрямів формування, з'ясування євроінтеграційних перспектив України.

Постановка проблеми

Пошук шляхів легітимації нових функцій європейських структур спонукає шукати спільну ідентичність, яка б об'єднувала сотні мільйонів людей. Адже почуття європейської спільності протягом багатьох століть було притаманне в основному представникам еліт – культурних, політичних, економічних. Пересічні ж громадяни Євросоюзу проявляли або незначну активність, або взагалі не брали участі у формуванні цього інтеграційного об'єднання. Нині ж від мешканців Європи вимагається „думати про себе менш як про німців, чи греків, чи фінів, а більше як про „європейців”» [2, с. 235].

На сьогодні окреслилося декілька основних підходів до розуміння європейської ідентичності та оцінки її місця в житті Європи. Одні автори заперечують право на існування європейської ідентичності, апелюючи до сили національно-політичного елементу і висуваючи як визначальну національно-державну ідентичність народів Європи. Інші говорять про виникнення постнаціонального європейського простору, висуваючи концепції „єдиної Європи” або „Європи регіонів”, у яких, навпаки, на перше місце висувається європейська ідентичність або європейська регіональна ідентичність і втрачається значення національно-державної ідентичності, що викликає спротив національно-свідомого громадянства європейських країн, котре вбачає у цьому загрозу власній національній приналежності. Існує й третій, найбільш оптимальний, на наш погляд, підхід до проблеми європейської ідентичності, котрий передбачає органічне поєднання трьох можливих рівнів самоідентифікації спільнот об'єднаної Європи: національний, що існує на звичному для нас державному рівні; панєвропейський (транснаціональний), що формується на наднаціональному рівні, створюючи такий феномен як „європейська ідентичність”; і етнічний, що спостерігається на регіональному рівні поліетнічних суспільств.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Концепти „об'єднана Європа” і „європейська ідентичність” міцно увійшли до наукового дискурсу та політичного лексикону останніх десятиріч. Ще Е. Ренан в другій половині XIX ст. ратував за європейську „конфедерацію держав, об'єднаних спільною ідеєю цивілізації”, і очікував, що „Сполучені Штати Європи” стануть на варті європейського домінування в світі. Майбутня наднаціональна Європа, яку обстоював Ренан, уявлялася йому новою великою нацією, що мала утвердитись як спільнота цінностей і могутності в боротьбі проти позаєвропейських суперників [3, с.78, с.152].

Вважається, що одним із перших дослідників, хто поставив питання про європейську ідентичність, був французький соціолог Еміль Дюркгейм, який на початку XX ст. констатував формування колективної свідомості європейських суспільств. Він зазначав, що „над європейськими народами прагне утворитися спонтанним рухом

європейське суспільство, що має віднині певну самостійність і початкову організацію. Якщо створення єдиної людської спільноти неможливе (що, однак, не доведено), то, тим не менш, формування суспільства, що постійно збільшується, нескінченно наближує нас до цілі” [4, с.157].

Історіософські засади євроінтеграції, Європейського дому і європейської ідентичності були предметом дискурсу багатьох зарубіжних інтелектуалів й політиків, зокрема, У. Альтерматта, Е. Балібара, З. Бжезинського, В. Брандта, Г. Вільсона, В. Гавела, Ю. Габермаса, С. Гантінгтона, Ш. де Голя, Ж.-М. Дайє, Г. Кіссінджера, П. Мейсснера, Ж. Моне, Е. Райтера, М. Соареса, А. Тираскольські, Е. Хобсбаума, П. Шеффера, російських – М. Ільїна, В. Іноземцева, С. Караганова, С. Кара-Мурзи, В. Козлова, А. Медушевського, Б. Межуєва, О. Неклесси, О. Панаріна, В. Тишкова та інших.

В обговоренні проблем європейської тожсамості диспутанти дедалі частіше порушують проблему європейського універсалізму, в якому частина науковців вбачає європоцентризм, тобто прагнення до домінування, що його вважають спадщиною колоніального минулого Європи. Так, американський культуролог Едвард Саїд у праці „Орієнталізм” (1978) показав, що образ Сходу є, по суті, конструктом європейської уяви. Він довів, що британські та французькі автори ХУІІІ і ХІХ століть уодностайнили багату й різномірну історію та культуру ісламу, аби ідеологічно обґрунтувати завоювання. Протягом наступних століть Схід (Орієнт) став для Європи Іншим, Чужим [5].

Для вітчизняних дослідників проблема євроінтеграційних процесів і європейської ідентичності лише недавно тематизувалася у працях Є. Афоніна, В. Вандишева, В. Воронкової, Т. Воропай, А. Гальчинського, М. Головатого, В. Горбуліна, О. Зернецької, М. Кордона, В. Крисаченка, Л. Нагорної, Ю. Павленка, Ю. Пахомова, С. Пирожкова, О. Соскіна, Є. Тихомирової, Г. Щокіна.

У контексті проблеми формування європейської ідентичності в українському суспільстві, визначення місця і ролі України в євроінтеграційних процесах на особливу увагу заслуговують праці О. Гнатюк, Л. Губернського, І. Дзюби, В. Довгича, О. Гриніва, Я. Грицака, М. Жулинського, О. Забужко, Р. Кіся, П. Кононенка, Л. Костенко, В. Кременя, С. Кримського, В. Лизанчука, С. Лозниці, М. Михальченка, О. Неприцького, О. Пахльовської, М. Поповича, А. Прохорова, М. Рябчука, М. Шепелева та інших.

Однак, незважаючи на чисельні публікації, дещо поза увагою вітчизняних науковців залишаються проблеми сучасних євроінтеграційних процесів, формування європейської ідентичності та особливостей інтеграції України в європейський простір.

Обговорення проблеми

Існують різні підходи до визначення європейської ідентичності. Дехто розглядає її як набір цінностей демократії та громадянського

суспільства, що коріняться в християнстві [6]. Для інших європейська ідентичність – це могутній вираз мети, що визнається багатьма європейцями, котрі після століть війни нарешті визнали свою відповідальність за власний континент [7, с. 109]. Російський дослідник А. Медушевський констатує „проблематичність європейської ідентичності у зв'язку зі зростанням культурної і національної невизначеності (мультикультуралізм); провової (співвідношення національного і європейського суверенітетів), політичної (різні підходи до реалізації ідеології прав людини). Ці процеси охопили як Західну, так і Східну Європу, породжуючи відцентрові тенденції всередині Європейського Союзу” [8, с.17]. Вітчизняний вчений М. Головатий стверджує, що в Європі фактично вибудовується система держав, що повністю нагадуватиме тоталітарне утворення на кшталт колишнього СРСР [9, с.18]. У більшості публікацій про європейську ідентичність схильні говорити як про ідентичність універсальних цінностей на основі єдиного цивілізаційного походження. Звідси – присутність в процесі європейської інтеграції елементів, які відображають теорії і „союзного націоналізму”, і „патріотичного конституціоналізму”, такі, що намагаються поєднати ретроспективний погляд на спільне минуле і перспективне бачення спільного майбутнього [10, с.205].

У Хартії Європейської ідентичності дається різнобічна характеристика європейської ідентичності. По-перше, вона розглядається як спільність долі, залежність народів Європи один від одного у спільному будівництві мирного європейського порядку. По-друге, європейська ідентичність виявляється у спільності цінностей, що беруть початок у класичній старовині, християнстві, Ренесансі та Просвітництві й засновані на толерантності, гуманізмі й братерстві, визнанні фундаментальних прав людини і норм права, котрі впроваджені в загальних принципах, що підтверджують волю індивідуальної і соціальної відповідальності. По-третє, європейська ідентичність постає як спільність життєвого простору, в якому розвивається європейське громадянство, згідно з яким всі громадяни у державах-членах мають ті самі права й обов'язки. По-четверте, європейська ідентичність виявляється у специфічній відповідальності: тільки через співробітництво, згуртованість і єдність може Європа ефективно допомагати вирішувати власні та світові проблеми, розбіжність у європейській політиці – безвідповідальність, яка може привести до хаосу [11, с.56-57]. Спроби визначення європейської ідентичності були невіддільні від намагань провести кордон між Європою і не-Європою. В часи, що передували Новій добі, той кордон пролягав, немов давньоримський *limes*, між цивілізацією і варварами, за яких вважали передусім нехристиян. У Нову добу, разом з посиленням переконання, що Європа – це спільність, оперта на засади свободи й повазі до прав людини, у масовій свідомості сформувався стійкий погляд про поділ

Європи на „ліберальний” Захід і автократичний Схід, до якого ще в ХІХ столітті зараховували Австрію, Прусію та Росію. Крім того, існував поділ на новочасний Захід (передусім, Англія, завдяки бурхливій індустріалізації) і відсталий Схід (власне, вся Східна Європа разом з Австро-Угорщиною). У ХХ столітті в рефлексіях над Європою переважали геополітичні концепції, що усталилися після повоєнного політичного поділу. У післявоєнний час тло дискусії про об’єднану (більшою чи меншою мірою) Європу становила „Інша Європа” (*Other Europe*), народжена після Ялтинської конференції. Таке визначення стало певним доповненням до поняття об’єднаної Європи і зміцнило сформовану протягом багатьох століть структуру мислення, в якій засадничо важливе значення мав поділ на Захід як квінтесенцію європейськості і Схід як втілення орієнтальних рис. У масовій свідомості Захід почав означати все прогресивне в історії людства, він став джерелом універсальних цінностей, еталоном і взірцем. Завдяки змінам, що припали на 80-90-ті рр. ХХ ст., з’явилося поняття нової Європи. Щоправда, разом з надіями, пов’язаними із занепадом комунізму, форма отієї нової Європи в багатьох людей, зокрема у Західній Європі, породжує й певні побоювання. До останніх підштовхує впевненість у відмінному характері країн Східної Європи, їм приписують особливу схильність до „дикого” націоналізму, а також переконання про закладені в такому націоналізмі загрози для цілої Європи. Різними є й думки щодо наслідків об’єднання Європи: одні вважають, що від нього виграють великі народи, а малі зазнають втрат, інші, навпаки: в об’єднанні Європи вбачають шанс для малих спільнот [12, С.72-77]. Одним з основоположних принципів діяльності Європейського Союзу, закладених в Маастрихтській угоді (1992), є субсидіарність: рішення мають прийматися на найнижчому з можливих рівнів, необхідних для вирішення питання. На цій підставі виділяють три можливих рівні самоідентифікації спільнот людей, що населяють сучасну Європу: національний, який існує на звичному для нас державному рівні; панєвропейський, що формується на наднаціональному рівні, створюючи такий феномен як європейська ідентичність; і етнічний, що спостерігається на регіональному рівні поліетнічних суспільств. При цьому усвідомлення спільної приналежності до Європи – європейська свідомість – не скасовує попередніх їй рівнів самоусвідомлення, а, навпаки, підсилює їх. Разом з тим традиційний культ нації, національно-державний патріотизм поступово відступає перед ідеєю спільності та різноманітності європейської цивілізації. Зміщення самоідентифікації від національно-державного рівня до етнічного є цілком органічним процесом як відповідь на глобалізацію й інтеграцію, адже процеси об’єднання почали розмивати межі національної ідентичності та суверенітету. Тому ідентичність частково змістилася на нижчий рівень. Цьому сприяла й регіональна політика ЄС, передача повноважень на місця. Наслідком

цього стали посилення позицій етноцентристів у країні Басків та Каталонії в Іспанії, Ліги Півночі в Італії, зміцнення етнічно-орієнтованих партій Фландрії та Валонії, зближення позицій австрійського Тіроля та німецькомовного Південного Тіроля і Трентіно в Італії – все це прояви одного явища. Загалом ідентифікація європейців відбувається під впливом взаємопов'язаних і взаємостимулюючих інтеграційних та етномобілізаційних процесів. Етнічний рух використовував панєвропеїзм для отримання більшої автономії і розширення кола повноважень в межах регіональних програм та реалізації принципу субсидіарності, а прихильники тісної європейської інтеграції здобули підтримку різних етнічних груп за рахунок політики регіоналізму. Хоча Європейський Союз офіційно й не визнається федеративним утворенням, однак існують певні ознаки федерації. В умовах глобалізації, інтеграції та уніфікації, з одного боку, і намагань зберегти національну й регіональну ідентичність, з іншого, європейський федералізм дуже важливий, оскільки він може примирити ці різноспрямовані тенденції. Прихильники федеративного устрою вважають, що принцип субсидіарності, який покладений в основу цього об'єднання, перешкоджатиме централізації влади в межах ЄС, сприятиме наближенню влади до громадян, для яких сьогодні характерна певна дистанційованість від політики. Але федералізм суперечить класичній юридичній доктрині, яка надає перевагу національному суверенітету.

Схвалення на Лісабонському неформальному саміті ЄС проекту нової Угоди реформ Євросоюзу зняло з порядку денного збанкрутілу ідею Євроконституції стосовно федералізації Європи – створення (у форсованому режимі) об'єднаної Європи як наддержави. Унікальність європейської інтеграційної моделі з самого початку свого зародження полягала в тому, що вона утверджувалася і вдосконалювалася як модель міждержавних відносин. Не ілюзорні принципи „цілісності європейського народу”, „асиміляції європейських народів”, „досягнення колективної ідентичності поза межами націй”, а „Європа націй”, об'єднана Європа, центром інтеграційної перспективи якої, її головним суб'єктом і носієм залишаються „держави-нації”. Європа, що не демонтує, а, навпаки, поглиблює національну та соціальну ідентичність кожного народу – такими є принципової ваги засади євроінтеграційного процесу, які робили й роблять його привабливим для великих і малих народів, для „старої” і „нової” Європи. Європу об'єднують спільність долі й побоювання втратити національну та культурну тожсамість. „Європеїзація” несе з собою нову логіку: „і те, й інше”, за якої національні правові та політичні культури, продовжуючи існувати, одночасно заглиблюються в загальноєвропейську культуру, тоді як космополітизм означає „логіку включених опозицій” [13, с.268-288]. Свідченням цього є те, що зараз в Європі немає однієї традиційної культури, немає єдиної церкви, однієї домінуючої мови, як немає єдиних культурних течій.

Європейський простір – це своєрідна мультикультурна і мультинаціональна спільність, яку навряд чи можна привести до єдиного знаменника. Саме тут й постає проблема зміни самоідентифікування громадян різних національних держав в єдине означення „ми – європейці”. Водночас ця багатоаспектна проблема містить в собі небезпеку завжди готових перетворень відмінностей в протиріччя, а то й в антагонізми. Специфіка Європи полягає і й в тому, що кожен з її історичних регіонів містить ще стільки ж приводів для поділу, як і весь континент.

В об'єднаній Європі, зазначає австрійський вчений Е. Райтер, „слід не усувати відмінності, а поєднувати розмаїття. Мирний порядок і ціннісна орієнтація Європи не повинні підмінити ідентичність європейських народів і націй. Вони мають вибудувати над старими націями додаткове *європейство*”. Європейський Союз, на його думку, ще не сформував власну ідентичність, проте в умовах нинішньої кризи сприйняття (і схвалення) ЄС потреба її обґрунтування накладає відбиток на міркування про подальший розвиток Співтовариства та його інститутів. Об'єднана Європа як єдине ціле має потребу в політичній ідентичності, а не тільки у виправданості як цільовий союз. Культурна спадщина та історичні традиції будуть відігравати важливу роль в розвитку європейської ідентичності. Європа повинна бути усвідомлена як ідейно-єдина сутність (ціннісне співтовариство). Колективна європейська ідентичність (хто ми, європейці?) буде утверджуватися як завдяки духовній спорідненості, так і через заперечення (через відмінності між нами і ними) [14]. Європеїзація не тотожня вестернізації, хоча існує й така точка зору. Вона не вимагає від жодної країни втрати своєї самобутності. На підтвердження цього можна навести багато прикладів. Так, скажімо, країни Центральної і Східної Європи, які щойно вступили в ЄС і НАТО, аж ніяк не розчинилися в європейському чи атлантичному „плавильному казані”, а, навпаки, зберігають свою самобутність і виявляють принциповість у відстоюванні власних національних інтересів. Австрійський дослідник Урс Альтерматті зазначає, що за умов сучасної європейської інтеграції неминуче зберігатимуться подвійна та множинна ідентичності: „Європейський Союз буде функціонувати тільки в тому випадку, якщо люди офіційно й публічно зможуть відчувати себе громадянами своїх держав, що мають тривалу історію розвитку та свою приналежність до якоїсь культури. Майбутньою надією Європейського Союзу залишається розвиток на цій основі ще однієї, європейської, ідентичності” [15, с.145-146]. Безапелючно, що країни, які освоюють західні технології з метою економічного розвитку, зазнають впливу вестернізації практично у всіх сферах суспільного і навіть особистого життя. Небезпека „вестернізації” чи „американізації” способу життя змушує ці країни здійснювати перетворення на власній культурно-цивілізаційній основі, поєднуючи національні традиції із західними

інноваціями. Світовий досвід (наприклад, країни нової хвилі модернізації – Індія, Індонезія, Бразилія, ПАР і, звісно, Китай) свідчить, що успішна модернізація соціального і економічного розвитку не призводить до масштабної культурної вестернізації. Навпаки, вона викликає повернення до традицій, до консолідації на основі національної культури, до розуміння необхідності і цінності культурної самобутності. Разом з тим не слід піддаватися і певним ілюзіям: у малих народів Європи значно менше можливостей протистояти потоку уніфікації, їм належить радше влитися в нього, втрачаючи при цьому свою індивідуальність, ніж формувати цей потік.

Отже, в жодному разі не йдеться про „зняття” європейською ідентичністю національної, а про вироблення багаторівневої моделі співіснування різних народів та культур під спільним знаменником Євросоюзу, основними рисами якої є мультикультурність і толерантність. Філософія європейського інтеграційного розвитку відображається формулою „єдність в розмаїтті”. Глибоко шануючи власні історичні корені, сучасний європейець не відмовився від національної ментальності й культури свого народу, та їх органічно доповнює відчуттям належності, разом з іншими європейськими народами до єдиної субстанції зі спільними коренями та зі спільною перспективою на майбутнє. Кожен європейський народ долучає до загальної ідеї єдиної Європи власні неповторні риси. Як і сама Європа, європейська ідентичність не є чимось наперед (і назавжди) даним. Вона формується і видозмінюється. Не виключено, що з можливим вступом до ЄС, приміром, Туреччини він набуде невластивих йому нині елементів і рис. Погоджуючись з твердженням, що європейство не тільки не підміняє, а навіть надає додатковий стимул самоідентифікації європейських націй, однак спірною, на наш погляд, є ідея про європейство як ціннісне співтовариство, котре зможе охопити лише обмежене число культур і націй. Навряд чи правомірним є питання про пошуки „оптимальної” величини Європи, щоб загальний культурний знаменник не став би замалим. Має рацію М. Соарес, стверджуючи, що питання створення Великої Європи не обмежується лише Центральною Європою, воно також пов'язане і з Середземноморським басейном, і зі Східною Європою [16, с.59]. Саме така позиція відповідає інтересам Європейського Союзу і слугує на користь об'єднаної Європи та поширення її цінностей. У цьому контексті спірним є твердження згадуваного уже нами Є. Райтера про те, що формування європейської ідентичності залежить не тільки від організації, а й значною мірою від „правильної” географії об'єднаної Європи, оскільки саме вона створює базис загального сприйняття на спільній історико-культурній основі. І саме ті країни, які несуть відбиток греко-романської культури і подальшого християнського розвитку античної спадщини, на його погляд, зададуть географічні межі ціннісної Європи [17]. У зв'язку з цим пригадаємо висловлені ще в 1920 р. на сторінках „*The Economic*

Consequences of Peace” Дж. Кейнсом міркування, що вражаюче ілюструють відносність репрезентацій європейської ідентичності та „кордонів” Європи стосовно певних політичних кон’юктур та цілей: „проблематичними” видаються чи то приналежність Великої Британії до „системи” європейських націй, чи то приналежність слов’янського чи точніше російського простору, чи то середземноморського простору (здатного поширитись на два береги, як сьогодні бачимо від Терції до Північної Африки)... У цих виключеннях немає нічого ані тривкого, ані а *fortiori* природного”[18]. Поданий огляд позицій допомагає збагнути, що як дискурс ідентичності Європа є настільки розрідженою, що може означати абсолютно „все і нічого”. Відомий британський історик Е. Хобсбаум вважає, що європейський континент – це не більше ніж інтелектуальний конструкт [19, с.289]. Європейський Союз не може не розширюватись, але це розширення, звичайно, не може бути до безкінечності. ЄС має розширюватись насамперед за рахунок тих країн, які самоідентифікують себе як європейські. І приклад тієї ж Росії говорить, що є межа розширення, бо Росія ідентифікує себе як цивілізаційну і самодостатню країну. Вона не заявляла і не заявляє на офіційному рівні про якесь своє бачення себе в Євросоюзі, що не означає, що Росія не може бути (чи не є) європейською державою. Зазначимо й таке: справжня європейськість – категорія настільки ж умовна, наскільки символічна. Вона не збігається повністю з поняттям „Європейський Союз”, оскільки європейцями в культурному сенсі є значно більше число націй. Тому членство в Європейському Союзі не може бути свідченням успішного складання тесту на „європейськість” і зводити євроцентричні прагнення нашої країни лише до членства в ЄС було б неправильно, оскільки останній не має монополії на „європейськість”. В побудові образу єдиної Європи, формуванні системи європейських цінностей з необхідністю постає питання: а чи існує взагалі феномен європейської культури? І чи дійсно перед нами постає проблема асиміляції тільки з культурою європейською? Якщо розглядати поняття „культура” в його найширшому розумінні, яке містить „культурний підтекст”, „образ світу”, „систему вірувань і цінностей”, то ми, напевно, маємо справу таки з „європейською культурою”. Про це свідчить наше сприйняття політичних, релігійних і соціальних інститутів та пов’язаних із цим цінностей, які притаманні саме Європі. Це секуляризація державних інститутів, поділ влади, правова держава, соціально ринкова економіка, соціальна справедливість, рівність усіх перед законом, права і свободи громадян. Ми сприймаємо найширше коло західних культурних зразків не інакше як з означенням „європейський”. Дійсно, будь-яка інша територія світу навряд чи зможе конкурувати з Європою за показником інтенсивності філософської, релігійної, суспільно-політичної думки та кількості її представників. Де ще можна знайти територію, яка б протягом 2-3 тисяч років наполегливо

опрацьовувала всі сфери людської життєдіяльності, залишила величезну кількість пам'яток і зберегла найактивніші позиції в усіх сферах життя до наших днів. Через таку інтенсивність і близькість центрів духовної культури, постійне переплетіння різних національних зразків навряд чи можна відмовитися від означення цього культурного простору як європейський.

Врешті, коли ми будемо говорити і про нормативне сприйняття культури, то і тут натикаємось на абсолютну відповідність моральних настанов та ідеалів щодо європейської культури. Європейський тип культури – ідеал цивілізованості, ідеал етичного сприйняття реальності. Відтак, наше відчуття „культурності” повністю перекликається зі сприйняттям „цивілізованості” європейського простору. Однак, навряд чи можна сказати, що ми маємо справу з внутрішньо узгодженою й інтегрованою цілісною європейською культурою. Перед нами постає тісне переплетіння філософських думок, конгломерат мистецьких течій, які безумовно впливали одна на одну, але не витворили єдиної культури. Крім того, коли ми будемо говорити про культуру й у вузькому значенні цього слова, тобто про всі ті артефакти оригінального світосприйняття кожного народу, які мають, як правило, національне походження, то навряд чи знайдемо твори, які автоматично стали б європейським надбанням [20, с.206]. Сьогодні в європейській культурі ведеться цілеспрямована робота щодо продукування й засвоєння комплексу ідей, символів, смислів, пов'язаних з новою Європою і європейськими цінностями, побудові міфу про успішну Європу (у позитивному значенні слова „міф”). Найбільш чутливі й здатні до актуалізації смислів діячі культури сприйняли цю потребу в позитивному образі Європі, того, що надто часто за останні роки піддавалося розвінчуванню, переосмисленню і деконструкції. Оскільки європейська ідентичність має об'єктивні основи, вона, з одного боку, не встановлюється згори національними державами чи Європейським Союзом, а, з іншого – потребує від них активної дії та співпраці в її формуванні і розвитку. Етнічне начало, культура, релігія й історія, звісно, важливі чинники для утворення європейської ідентичності. Однак на цій стадії процесу європейської інтеграції головне полягає в тому, що європейці хочуть і будуть робити разом. Відповідь на це питання залежить від розуміння того, як ми реагуватимемо на виклики глобалізованого світу. Це не академічне питання, а питання виживання, адже ідентичність має служити змінам. Вона не є чимось „статичним”, даним раз і назавжди, а тому формування європейської ідентичності не є спонтанним й стихійним процесом. Як зазначає Є. К. Алтеє, великою спокусою є спроба шукати свою ідентичність у структурі Європейського Союзу, її установах, інструкціях тощо. Оскільки європейська союзна ідентичність залежить від політичного начала – Європейського Союзу і держав-членів, то внесок у

її формування повинні робити як наддержавні європейські структури, так і національні держави, що є учасниками інтеграційного процесу [21, с.58].

Основним чинником формування європейської ідентичності, без сумніву, є спільне економічне життя. Разом із тим, як відомо, розвиток у напрямі утворення європейського внутрішнього ринку супроводжується певним відчуженням громадян від бюрократії ЄС. Неоднозначно може бути оцінено і вплив введення спільної валюти (до того ж не для всіх членів) на формування європейської ідентичності. Проте економіка, залишаючись важливим чинником зміцнення європейської ідентичності, повинна отримати „підкріплення” з боку політичних інституцій, культури. Взаємне пізнання та взаємопроникнення між багатими національними культурами зумовлює зближення та усвідомлення спільності коріння й інтересів. Об'єднаній Європі не менш потрібні й європейські демократично легітимізовані органи, що будуть уповноважені здійснювати колективні дії й одночасно зможуть представляти спільну справу. Поряд із зміцненням економічного співробітництва та створення єдиних політичних інституцій в межах об'єднаної Європи для формування й розвитку європейської ідентичності потрібна подальша демократизація суспільства як на національному, так і на загальноєвропейському рівнях. У Хартії європейської ідентичності, зокрема, зазначається, що громадянам потрібно дати шанс брати активнішу участь у процесі європейського об'єднання. Так, наприклад, у Лаакенській декларації «Майбутнє Європейського Союзу» (2001 р.) підкреслювалося, що у зв'язку з розширенням ЄС та обговоренням його майбутнього дедалі більше виникає потреба зробити європейські проекти зрозумілішими та транспарентнішими [22, с.3-5]. Розв'язання проблеми демократизації європейських структур та посилення демократичного контексту європейської ідентичності органічно пов'язане із культурною й освітньою політикою Європейського Союзу і країн-членів. Оскільки бути європейцем – це не стільки питання народження, скільки питання соціалізації та виховання, то важливу роль у формуванні відчуття європейської ідентичності відіграє система освіти. Для України, зокрема, це передбачає європеїзацію системи освіти, розвиток білінгвізму (точніше трилінгвізму – обов'язкове знання трьох мов: рідної, державної та іноземної), розширення прямих зв'язків між навчальними закладами різного рівня європейських країн; розробка спільних освітніх програм із культурного й освітнього обміну учнів та студентів; проведення спільних освітньо-культурних заходів: олімпіад, змагань, конкурсів, спільного відпочинку учнів та студентів тощо; налагодження молодіжного обміну на основі існуючих європейських моделей; вироблення державної політики навчання українських студентів та фахівців у європейських країнах з метою акумулювання конкурентоспроможного інтелектуального потенціалу нації [23, с.59-60]. Після проголошення незалежності перед Україною як суверенною державою постала проблема пошуку формули

інтеграційних процесів в європейські та світові структури, насамперед, з погляду осмислення того місця, яке вона має посісти в сучасному глобалізованому світі, адекватного співвіднесення внутрішніх проблем українського суспільства із європейськими і загальносвітовими тенденціями. Виразно задекларувавши світові про своє існування, українці ще чітко не визначили для себе самі його власного сенсу та пріоритетів. Інтуїтивно відчуваючи своє місце в європейській співдружності націй, ми, однак, виявилися не готові до належного осягнення феномену європейськості.

Що йде до свого повноцінного буття в європейській спільноті.

В Україні проблема євроінтеграції вже вкотре постає як питання національно-культурної ідентичності і виявляє себе в формі кризи ідентичності, проблемності збереження національного „Я” в мінливому, мозаїчному і глобалізованому світі. Для країни, яка прагне членства в Європейському Союзі, надзвичайно важливим є „зрілість” нації для досягнення дійсної рівності й партнерства, рівноправного співробітництва і розвитку всіх країн. Важливі не лише конкретні економічні показники, а й те, щоб всі члени української спільноти мали достатньо державної мужності й „зрілості”, самостійності, яка зростає на підґрунті національної самосвідомості і базується на самоповазі та національній гідності. Очевидно, що інтеграція України в європейські структури – це не стільки засвоєння зовнішніх форм європейського життя, часом розкладкових і минутих, скільки вічної культурної та інтелектуальної спадщини, духу творчості, громадянської постави і всього того, що зветься „громадянським суспільством”. На жаль, в умовах формування європейської ідентичності, що часто постає „від протилежного”, українці донедавна виступали в ролі „іншого”, того, ким Європа, власне, не є, де вона закінчується. Лише останнім часом, особливо після подій 2004 року, ситуація дещо змінилася. Суспільний інтерес в Європі (як і в світі в цілому) до України значно зріс, уважність до українських подій стає дедалі відчутнішою. Однак європейці на буденному рівні ще довгий час не вважатимуть нашу країну за одну зі своїх.

На останньому саміті Україна – ЄС у Парижі (9 вересня 2008 р.) Європейський Союз вперше офіційно визнав європейські амбіції України, а також її європейську ідентичність. Низка заяв, зокрема, Заява про поглиблення співпраці між ЄС і Україною і спільна заява щодо Угоди про Асоціацію ЄС – Україна, повною мірою відображають проблеми і перспективи у відносинах ЄС і України, про перспективу надання їх відносинам статусу асоціації. Інтеграція в європейський простір – це не лише фізичне приєднання до тих чи інших європейських чи атлантичних структур, а насамперед творення всередині країни сучасних інституцій, які забезпечуватимуть конкурентоздатність економіки, технологій, предметно-політичних, освітньо-культурних практик. Найважливішою

якістю сучасних держав є їх здатність до інноваційного розвитку, яка, у свою чергу, залежить від характеру політичної, економічної, соціальної і ціннісних систем суспільства на його постіндустріальній стадії.

Європейська перспектива – це й новий рівень відповідальності за дотримання високих стандартів у багатьох галузях, а надто – за спільне майбутнє, за ту саму спільну ідентичність, яка нині намагається увиразнитися із непростої взаємодії різних національних культур. Саме різних, незважаючи на їхню не раз констатовану дослідниками подібність. Закони й імперативи глобальної інтеграції вимагають від України чіткого визначення українського шляху розвитку і стратегічного вибору. На жаль, на вісімнадцятому році незалежності Україна досі ще не самоокреслилась – для самої себе, а відтак і для світу, – як самостійна держава. На відміну, наприклад, від польської (та, врешті, й інших еліт Східної Європи, різною мірою, але все ж рішуче проєвропейських), вітчизняна інтелектуальна еліта в цілому не висловила своєї концепції національної ідентичності України. Замість концепційної європейської стратегії, Україна (точніше – її правлячий клас) донедавна обрала шлях „багатовекторної” риторики, а сьогодні – євроромантизму. А якщо європейська перспектива не існує в культурній ментальності суспільства та його еліт, то й на інституційному рівні не може постати жодної системної стратегії, спрямованої на розширення знання про себе у світі. Наслідком цього є „м’яка” ізоляція України від об’єднавчого європейського та євроатлантичного процесів. Світовий розвиток залишає Україні все менше часу для того, щоб усвідомити, що повноцінне „включення” в євроінтеграційні процеси не має альтернатив. По мірі того, як Україна буде інтегруватися в європейські й світові політико-економічні процеси і розвивати нові технології, вона неминуче буде сприймати властиві Заходу цінності. І, власне, європейська ідентичність України буде гарантією збереження і захисту її національної ідентичності. Шануючи власну „історичну та духовну сутність, відкриваючи для себе, що вона нерозривно пов’язана з європейськістю, плекана з її джерел, та й сама була її джерелом, українці неодмінно прийдуть до осмислення власної української Європи, яка зможе і неодмінно долучиться до Європи польської, французької, німецької, італійської, чеської, естонської” [24, с. 215].

Висновки

Аналіз розглянутої проблеми дає змогу сформулювати низку висновків:

1. Інтеграційні процеси в Європі поставили на порядок денний проблему формування європейської ідентичності як важливої складової інтеграції окремих країн до європейської спільноти.

2. Незважаючи на розбіжність поглядів дослідників на характер європейської спільноти та її майбутнє, вони єдині в тому, що європейці переживають етап пошуку та формування європейської ідентичності.

Водночас інтеграційні процеси поставили під загрозу розмиття традиційних демаркаційних ліній у свідомості європейців.

3. Європейську тожсамість зазвичай подають як таку, котра певною мірою пов'язана з національною тожсамістю – або як її конкурентка, що може замінити націю, або як чинник, який цементує, доповнює чи навіть зміцнює національну ідентичність. Структуру національної ідентичності, своєю чергою, проектують на європейську ідентичність, і ця проекція має ідеологічно-культурне обґрунтування.

4. Інтеграція України в європейські й світові структури сприятиме утвердженню української нації та держави в Європі й світі; але йти у Євросоюз слід сильною державою, яка заново самоідентифікувалася як європейська держава і самостійна у своїх рішеннях. Перш ніж інтегруватися до Європи чи будь-якої іншої наднаціональної структури, Україна може і повинна сформулювати власний національний проект – модель самодостатньої держави.

5. Членство України в Євросоюзі має стати чинником зміцнення європейської ідентичності, посилення внутрішньої інтеграції ЄС, консолідації позицій європейських держав у питаннях зовнішньої та оборонної політики.

Перспективи подальших досліджень:

- ✓ аналіз демаркаційних ліній у свідомості європейців;
- ✓ вивчення перспектив інтеграції України в європейський простір і можливої участі українців у творенні європейської ідентичності;
- ✓ дослідження позиції європейських народів щодо європеїзму українців як запоруки успішної співпраці ЄС-Україна;
- ✓ аналіз самоідентифікації України як європейської ідентичності.

Джерела

1. Самутина Н. Эта музыка слишком прекрасна // Искусство кино. – 1999. - № 9. – С. 78-89. - <http://www.iek.edu.ru/projects/ppnsamul.htm>.
2. McCormick J. Understanding the European Union. - London, 1999.
3. Ernest Renan: Was ist eine Nation? Und andere politische Schriften, Wien 1995.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Пер. с фр. и послесловие А. Б. Гофмана. – М.: Наука, 1990.
5. Саїд Е. В. Орієнталізм. Перекл. В. Шовкун. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2001.
6. Див.: Extract from the speech made by the president of the Czech Republic Vaclow Havel to the European Parliament in Strasbourg on March 8th, 1994. - <http://www.eurplace.org/diba/citta/cartaci.html>.
7. Adriano Moreira. Neither Reich nor Nation - another future for the European Union. //Reflections on european identity I Edited by Thomas Jansen Working paper. - European commission: 1999.
8. Медушевский А. Европейская интеграция и механизмы взаимодействия /Андрей Медушевский // Вестник Европы. Том ХVII /2006. – С.5-18.

9. Головатий М. Ф. Етнічна ідентифікація українства: чому вона потрібна // Становлення і розвиток української державності: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, МАУП, 227 жовтня 2006 р. – К.: ДП „Видавничий дім „Персонал”, 2008. – С.7-14.

10. Див.: Прилуцька А.Є. До проблеми європейської ідентичності // Матеріали доповідей і виступів Міжнародної науково-теоретичної конференції «Україна в контексті євроінтеграції», 1-23 грудня 2005 року. – Суми Вид-во СумДУ, 2005. – С.204-206.

11. Тихомирова Є. Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції // Наукові записки. Том 45. Політичні науки.- 2005. – С.56-60.

12. Гнатюк, Оля. Прощання з імперією: Українські дискурси про ідентичність. – К.: Критика, 2005. – 528 с.

13. Гальчинський А. С. Помаранчева революція і нова влада. – К.: Либідь, 2005. – 368 с.

14. Райтер Э. Идея европейской федерации // Современная Европа. – 2000. – Вып. 2. – Апрель-июнь. – <http://www.ieras.ru/journal/journal2.2000/8.htm>.

15. Альтерматт Урс. Этнонационализм в Европе // Національна ідентичність: Хрестоматія / Упоряд. Т. С. Воропай. – Харків: Крок, 2002.- С.134-151.

16. Soares Mario. European identity and political experience // Reflections on european idendity / Edited by Thomas Jansen Working paper. - European commission: 1999. – С.59.

17. Райтер Э. Идея европейской федерации // Современная Европа. – 2000. – Вып. 2. – Апрель-июнь. – <http://www.ieras.ru/journal/journal2.2000/8.htm>.

18. Цит. за: Етьен Балібар. Складна Європа: будівельні майданчики для демократії // Ї. – Число 50. – 2007. - <http://www.ji.lviv.ua/n50text/sbalibar.htm>.

19. E. Hobsbaum, *The Gurious History of Europe*, [in:] *On History*, London 1998.

20. Андрійчук О. Україна – Європа: тести на сумісність. – К.: Смолоскип, 2007. – 378 с.

21. Тихомирова Є. Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції / Тихомирова Є. Б. // Наукові записки. Том 45. Політичні науки.- 2005. – С.56-60.

22. Майбутнє Європейського Союзу. Лаакенська Декларація // Євробюлетень-огляд. – 2002. – Січень-лютий.- С.3-7.

23. Тихомирова Є. Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції / Тихомирова Є. Б. // Наукові записки. Том 45. Політичні науки.- 2005. – С.56-60.

24. Андрійчук О. Україна – Європа: тести на сумісність. – К.: Смолоскип, 2007. – 378 с.

Стаття надійшла 25.04.2009 р.